

6. Мельничук С.М. Поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави // С.М.Мельничук/ Право і Безпека. – 2015. - № 3(58) – С.42-46

УДК 340.13:342.56

С. М. Мельничук,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри управління та бізнес-адміністрування навчально-наукового інституту післядипломної освіти та дистанційного навчання Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави

Проаналізовано та узагальнено концептуальні підходи до розуміння судового правозастосування. Розкрито співвідношення судового правозастосування із суміжними правовими категоріями. З'ясовано, що судове правозастосування охоплює здійснення функцій держави шляхом відправлення правосуддя всіма ланками судової системи держави. Сформульовано поняття досліджуваної категорії.

Ключові слова: правозастосування, судове правозастосування, правова форма здійснення функцій держави, функції держави, правосуддя, судова влада, держава, право.

Постановка проблеми. Проблема судового правозастосування є однією із найбільш складних для сьогодення, теоретично і практично значущих з огляду на тотальні реформи в усіх без винятку сферах життєдіяльності держави. Судове правозастосування як правова форма здійснення функцій держави, виступає в ролі арбітра у правовому житті суспільства ускладненому дестабілізаційними факторами та важливого інструменту соціального розвитку, виявляється тією формою державної діяльності, яка дозволяє не тільки дати правову оцінку виниклим правовідносинам а й направити у прогресивне русло їх подальший розвиток. Потреба у всебічному вивченні даної правової категорії зумовлена й значним оновленням, гармонізацією законодавства до міжнародних стандартів,

змінами в організації та функціонуванні судової влади, розвиток всіх видів судочинства. Актуальності даній темі надає й формування нігілістичного відношення суспільства до нормативних актів тощо.

Стан дослідження. Проблема судового правозастосування, як специфічного виду правозастосовної діяльності та правової форми здійснення функцій держави, не отримало достатньої наукової розробки з урахуванням досягнень сучасної науково-правової думки та узагальнення судової практики, оскільки розглядалися лише окремі його аспекти. Як результат, наявність наукових прогалин, пошук нових підходів до її розгляду, потреба переосмислення уже наявних.

З огляду на відсутність єдиної наукової концепції розуміння судового правозастосування та дискусійність цього питання, в рамках наукової статті спробуємо здійснити аналіз наукових поглядів та сформулювати поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави, що і є **метою** цієї статті.

Виклад основного матеріалу. У науковому плані судове правозастосування є складним і неоднозначним в інтерпретації. Більше того існують різноманітні концептуальні підходи до його розуміння. Спроба виявити загальне і особливе в судовому типі правозастосування наштовхнула Р. Р. Рафікова на аналіз існуючих концепцій, що є доволі актуальним у вивченні даної правової категорії. Шляхом узагальнення різних авторських позицій автор сформулював п'ять концепцій судового правозастосування, які умовно позначив як: 1) судове правозастосування – додаток до закону, 2) судове правозастосування – не нормативна діяльність, а проходження думки і волі законодавця, 3) судове правозастосування – не просто логічний додаток норми до фактів, а ще й нормотворчість, 4) судове правозастосування – засіб соціального управління, 5) суд не видає закони й не управляє, а застосовує право [1, с. 12].

Вказані концепції мають до певної міри обґрунтування. Так, Ю. О. Тихомиров розглядає судове правозастосування як «додаток до

закону» на основі поняття застосування закону як процесу його практичного виконання за допомогою різних засобів і способів регулювання поведінки юридичних і фізичних осіб [2, с. 61].

Наступна концепція за якою судове правозастосування – не нормативна діяльність, а проходження думки і волі законодавця, на думку Р. Р. Рафикова, отримала свій розвиток в умовах панування доктрини юридичного позитивізму [1, с. 17].

Це вчення розглядає правову систему як закінчене, ціле, а законодавство – без прогалин й готове до застосування, достатньо лише застосувати логічні прийоми. Судове рішення повинно опиратися на норму позитивного права. Якщо суддя відмовляється від вирішення справи у зв'язку із прогалинами в законі, то його вчинок розцінюється як відмова до доступу правосуддя [3, с. 143].

Концепція, за якою судове правозастосування – не просто логічний додаток норми до фактів, а ще й нормотворчість має своїх наукових прихильників [4–6]. Згідно з таким розумінням судового правозастосування суд здійснює діяльність щодо застосування, тлумачення та подекуди правотворчості. Це пов'язано із реалізацією функцій судової влади, особлива процедурна діяльність спеціально-уповноважених судових органів, що спрямована на встановлення нормативно-правових приписів, які закріплюються у судових правотворчих актах [7, с. 10]. Вважається, що нормотворчість є побічним продуктом правосуддя. Правова норма, створювана в процесі судового правотворчості, за своєю природою більш конкретна, і її зміст обумовлюється категорією справ. В такому аспекті представляється можливим розглядати судову правотворчість як своєрідний засіб судового дозволу розглянутих судом справ. Цілий ряд авторів оспорує можливість конкретизації правових норм правозастосовними органами, справедливо підкреслюючи відсутність у них нормотворчих повноважень [8; 9]. Разом з тим необхідно відзначити і некоректність подібної аргументації, так як в процесі конкретизації правових норм правозастосовними органами

відбувається не «наближення правотворчості та правозастосування» [10], а вироблення правових позицій, які є можливими прообразами, моделями гіпотетичних правових норм, що складають фактичне, загальносоціальне право, на відміну від законодавчого, легістського права [11].

Тенденції розвитку континентального права в Європі в останні десятиріччя свідчать про рецепцію прецедентного права, доцільність і корисність судової правотворчості, оскільки норми права для ефективного регулювання суспільних відносин обов'язково припускають певну «абстрактність», їх зміст потребує суддівської конкретизації та оцінки [12, с. 46]. Сучасний суд виконує не тільки правозастосовні функції в загальноприйнятому значенні слова, а й правотворчі функції, що найбільш яскраво проявляється при заповненні прогалин у праві, подоланні юридичних колізій. Вважається, що норма, встановлена судом, більш «соціологічна», оскільки суддя має можливість черпати інформацію про фактичну сторону справи набагато більшою мірою, ніж законодавець.

Значна частина науковців різних періодів розвитку правової науки працювали над ідеєю за якою судове правозастосування виступає елементом соціального управління [13; 14].

Прихильники відстоювали точку зору, згідно якої роль та значення судового правозастосування як елемента соціального управління зростає внаслідок суб'єктивних та об'єктивних факторів, серед яких називали подальший розвиток правотворчої та правозастосовної діяльності, активну діяльність судів тощо.

Щодо концепції «суд не видає закони й не управляє, а застосовує право», то, як вважає Р. Р. Рафіков [1], вона повною мірою відображена у працях В. С. Нерсисянца. Суть правосуддя та судової діяльності, як зазначав В. С. Нерсисянц, зводиться до застосування права, тобто владної (загальнообов'язкової) юридичної кваліфікації (оцінці з точки зору права – в його відмежуванні та співвідношенні з законом) певного факту(дії, поведінки тощо) [15].

Не применшуючи значення наведених концепцій, підтримуємо позицію Р. Р. Рафікова, що концептуальними, в своєму розумінні, можна вважати тільки уявлення про те, що судове правозастосування – це не нормативна діяльність, а проходження думки і волі законодавця; судове правозастосування – не просто логічний додаток норми до фактів, а ще й нормотворчість [1]. Варто зазначити, що вказані концепції виступають предметом уявлень сучасних правознавців та вносять здорову дискусію в правову науку, що сприяє виробленню об'єктивних наукових поглядів на досліджувану правову категорію, оскільки на сучасному етапі розвитку правової науки формується своєрідний тип правозастосування – судове правозастосування, принципово відмінне від аналогічного правового інституту радянського періоду й тогочасного законодавства.

У зв'язку з якісним оновленням функціональної діяльності судів, виникає потреба у вивченні судового правозастосування, на тлі поглиблення і різноманітності теоретико-методологічних підходів до розуміння права обумовленого переосмисленням ідеї та концепції прав людини.

Варто відмітити, що чинне законодавство України не дає визначення правової категорії «судове правозастосування». В джерельному масиві термін «судове правозастосування» використовується як однопорядковий з такими правовими категоріями, як, «судова влада», «судова діяльність», «правосуддя». Розглянемо більш детально співвідношення даних правових категорій з урахуванням нормативних позицій та поглядів науковців і практиків.

Р. Д. Гаїбов пропонує розуміти під судовою владою особливу самостійну гілку єдиної державної влади, що володіє всією повнотою власної компетенції, здійснює владні повноваження щодо захисту прав і свобод громадян та інші функції виключно конституційно заснованими органами, судами, на основі закону та спеціальних (судових) юридичних процедур [16, с. 14].

У частині 2 статті 1 закону України «Про судоустрій і статус суддів»

зазначається, що судову владу реалізують професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур [17].

Отже, з одного боку, судова влада – це прояв влади, що характеризується загальними для влади рисами та ознаками. З іншого боку, судова влада – це найбільш раціональна і ефективна форма контролю державної влади.

Судова влада, здійснюючи правосуддя, не лише розглядає питання про наявність правопорушень в діяльності державних структур, окремих громадян, посадових осіб і громадських об'єднань, але й вирішує питання про їх відповідальність. Суди оголошують остаточні рішення, пов'язані з встановленням юридичних фактів, вирішенням конфліктів та протиріч, які виникають у суспільстві. При цьому вони виходять з необхідності захисту прав громадян. Здійснюючи правосуддя, судова влада діє у чітко регламентованих законом процесуальних формах. Можливість широкого застосування судової влади для захисту прав, законних інтересів і свобод громадян та організацій передбачена ст. 124 Конституції України, за якою юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають в державі. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини та громадянина захищаються судом [18]. Будь-який правовий конфлікт, що виникає у процесі здійснення функцій держави, може і повинен бути вирішений судом. Відповідно до законодавства України судова влада реалізується у формі розгляду судових справ тощо.

О. М. Юхимюк визначає правосуддя як діяльність суду, здійснювану у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського та конституційного судочинства, яка проходить у встановлених законом процесуальних формах в судових засіданнях, за участю сторін і інших учасників процесу... та закінчується ухваленням рішення в справі із застосуванням норм відповідного матеріального закону [19, с. 76].

Зокрема, колектив авторів на чолі з М. В. Цвіком, В. Д. Ткаченком та О. В. Петришиним вказують, що правосуддя – це форма державної діяльності, яка полягає у вирішенні судом віднесених до його компетенції цивільних, кримінальних та інших справ [20, с. 365].

У повсякденній правосвідомості «правосуддя» найчастіше розуміється як право на суд; суд про право; як справедливий, швидкий суд, покликаний вирішити конфлікт двох які сперечаються між собою сторін тощо. Однак коли поняття «правосуддя» розглядається як правова категорія, його характеристики, безумовно, повинні опиратися на відповідні категорії і норми права, що дозволяють гарантувати певну стабільність в науковому розумінні та практичному застосуванні цього багатогранного правового явища.

Таким чином, судова діяльність є формою прояву, реалізації судової влади. В рамках судочинства судова діяльність здійснюється у вигляді правосуддя, судового контролю та судового санкціонування, які в свою чергу можна розглядати як напрямки діяльності судової влади. З огляду на вказане судова влада співвідноситься із судовим правозастосуванням як ціле і частка.

Р. Д. Гаїбов вважає, що такі поняття як «судова влада» і «правосуддя» в принципі виражають одне і те ж поняття, але вони є синонімами, не є тотожними, а є взаємопов'язаними: судова влада (предмет конституційного регулювання) реалізується в правосудді (само зміст, функції судової влади), а правосуддя здійснюється судом шляхом судового правозастосування [16, с. 15].

Аналіз змісту суміжних понять дозволив дійти **висновку**, що поняття «судове правозастосування» і «правосуддя» по суті означають одне і те ж, мають однакове змістовне навантаження. Однак, визначаючи співвідношення між поняттям судове правозастосування та суміжними поняттями такими як судова влада, судова діяльність, слід розуміти, що судове правозастосування є формою прояву, здійснення судової влади яка співвідноситься із судовим правозастосуванням як ціле і частка.

Судове правозастосування охоплює здійснення функцій держави шляхом відправлення правосуддя всіма ланками судової системи держави, що об'єднує конституційну юрисдикцію, кримінальне та цивільне судочинство судів загальної юрисдикції є головним завданням судової влади що опосередковується у системі судової діяльності. Правосуддя представляє собою державну діяльність суду з розгляду справ по суті та прийняття рішення у встановленій законом процесуальній формі.

«Гальмуючим» фактором впливу на формування єдиної наукової концепції розуміння судового правозастосування є питання про розуміння права, яке на сучасному етапі розвитку правової науки залишається дискусійним. Втім найбільш прийнятним вважаємо розуміння судового правозастосування «як застосування норм права й нормотворчість». Концепція не є парадигмальною в теорії права, більше дискусійною, втім перспективною, з огляду на інтеграцію в міжнародне співтовариство та гармонізацію правової системи в цілому.

Враховуючи всі обставини та аналізуючи наукові погляди, пропонуємо авторське бачення судового правозастосування.

Судова форма правозастосовної діяльності – це нормативно-визначений перебіг процесу правозастосовної діяльності який охоплює здійснення функцій держави шляхом відправлення правосуддя – розгляду справ по суті та прийняття рішення у встановленій законом процесуальній формі всіма ланками судової системи держави, з метою вирішення правових конфліктів.

Список використаних джерел

1. Рафиков Р. Р. Судебное правоприменение: теоретико-правовой анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Рафиков Рустам Рафисович. – Н. Новгород, 2006. – 21 с.
2. Тихомиров Ю. А. Действие закона / Ю. А. Тихомиров. – М. : Известия, 1992. – 162 с.
3. Личман Л. Г. К вопросу о концепциях судебного правоприменения /

Л. Г. Личман // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2012. – Т. XI. – С. 140–150.

4. Чередниченко С. П. Судебное правотворчество: сравнительно-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Чередниченко Сергей Петрович. – М., 2005. – 23 с.

5. Попов О. В. Теоретико-правовые вопросы судебного правотворчества в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Попов Олег Валериевич. – Тольятти, 2004. – 19 с.

6. Семьянов Е. В. Судебное правотворчество: вопросы общей теории права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Семьянов Евгений Викторович. – М., 2005. – 21 с.

7. Стецик Н. В. Технологія судової правотворчості: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Стецик Назарій Володимирович. – Львів, 2011. – 16 с.

8. Боннер А. Т. Применение закона и судебное усмотрение / А. Т. Боннер // – Советское государство и право. – 1979. – № 6. – С. 34–42.

9. Комисаров К. И. Судебное усмотрение в советском гражданском процессе / К. И. Комисаров // Советское государство и право. – 1969. – № 4. – С. 49–56.

10. Бару М. И. Оценочные понятия в трудовом законодательстве / М. И. Бару // Советское государство и право. – 1970. – № 7. – С. 94–99.

11. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 286 с.

12. Шевчук С. Щодо обов'язковості рішень Конституційного Суду України у контексті доктрини судового прецеденту / С. Шевчук // Право України. – 2000. – № 2. – С. 45–48.

13. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 256 с.

14. Дюрягин И. Я. Право и управление / И. Я. Дюрягин. – М. : Юрид.

лит., 1981. – 158 с.

15. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для юрид. вузов / [Варламова Н. В., Лазарев В. В., Лапаева В. В. и др.] ; под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – М. : Норма – Инфра-М, 1999. – 832 с.

16. Судебное правоприменение в условиях судебно-правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гаибов Рузмамат Дадаматович. – Душанбе, 2012. – 22 с.

17. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1900.

18. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

19. Юхимюк О. М. Форми правозастосовчої діяльності / О. М. Юхимюк // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 2–3 черв. 2006 р. : [у 2 т.] / Волин. держ. ун-т імені Лесі Українки, Юрид. ф-т. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2006. – Т. 1. – С. 76–77.

20. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студентів юрид. спец. ВНЗ] / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

Надійшла до редколегії _____

Мельничук С. Н. Понятие судебного правоприменения как правовой формы осуществления функций государства

Проанализированы и обобщены концептуальные подходы к пониманию судебного правоприменения. Раскрыто соотношение судебного правоприменения со смежными правовыми категориями. Выяснено, что судебное правоприменение охватывает осуществление функций государства путём осуществления правосудия всеми звеньями судебной системы государства. Сформулировано понятие исследуемой категории.

Ключевые слова: правоприменение, судебное правоприменение,

правовая форма осуществления функций государства, функции государства, правосудия, судебная власть, государство, право.

Melnychuk S. M.

The concept of judicial enforcement as the legal form of the state functions implementation

The court judicial enforcement as a legal form of the state functions implementation is a complex legal category. There is not uniform of the methodological approach to the study of law-enforcement. Conceptual approaches to understanding it are mostly based on the methodology established in the Soviet period. Modern studies highlight certain aspects of this legal phenomenon. Approaches to its understanding show artificial distinction of related concepts. Judicial enforcement covers implementation of the state functions by justice of all levels of the state judicial system. Judicial enforcement activities and understand of law are in the systematic interconnection. The issue of understanding the law, which in the current development of legal science remains controversial, negatively affects the formation of a common scientific concept of the court judicial enforcement. Conceptual approaches to understanding the term «the judicial enforcement» have been summarized. The notions of research category have been formed.

Keywords: law-enforcement, judicial enforcement, the legal form exercise of the state functions, state function, justice, judicial authority, state, the right.